

MAMLAKATIMIZDA PUL-KREDIT SIYOSATINING BOSQICHLARI

Otajanov Umid Abdullaevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, i.f.d.(DSc), dotsent

Malikov Anvarjon Uralovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8254128>

Pul-kredit siyosati - hukumatning pul muomalasi va kredit sohasida olib boradigan bosh yo'li va mamlakat iqtisodiyoti barqarorligini va uning samarali faoliyatini ta'minlashga, pul tizimini lozim darajada mustahkamlab turishga qaratilgan chora-tadbirlari. Markaziy bankni olib borishda pul bo-zoriga to'g'ridan-to'g'ri — o'zining boshqaruv vakolatlari yordamida va pul emissiyasi orqali ta'sir o'tkazishi mumkin.[10]

Markaziy bank foydalanadigan vositalarning har biri foiz stavkalarining o'sishiga, kreditlash va qarz olish hajmini kamaytirishga, lozim bo'lganda foiz stavkalarini oshirishga yoki, aksincha, tushirishga xizmat qiladi. Ochiq bozordagi operatsiyalar, majburiy eng kam zaxiralarning bo'lishi, hisobga olish siyosati, valyuta siyosatining asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

“Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichi banklar tomonidan turli yoshdagi odamlarning paydo bo'ladigan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xizmatlar ko'lamining har tomonlama kengayishi bilan tavsiflanadi” [7]. Ular orasida jismoniy shaxslarga kredit berish alohida ahamiyatga ega.

Kredit operatsiyalari bank faoliyatining eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, ular daromadlarining katta qismini keltiradi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga kredit berish aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi va barqaror rivojlanish bilan kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonlariga hissa qo'shadigan milliy iqtisodiyotning o'ta muhim elementi hisoblanadi. “Bozor munosabatlari kredit munosabatlarining rivojlanishiga yordam beradi, chunki kredit berish va aholining xarid qobiliyatini rag'batlantirish uy-joy qurilishi yoki ishlab chiqarish, chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida iqtisodiy faollikni tezlashtiruvchi omillardan biridir. Aholining ehtiyojlarini qondirish uchun kredit tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan vaqtinchalik imtiyozlarga qaramasdan, to'lanmagan qarzlarning mavjudligi har doim fuqarolarning moliyaviy ahvolini yaxshilash uchun xavf hisoblanadi” [8]. Ta'kidlash joizki, 2021 yil yakunlari bo'yicha inflyatsiyaning oraliq maqsadli ko'rsatkichiga erishildi va inflyatsiya darajasi 10 foizgacha pasaydi. Bu, o'z navbatida, inflyatsion kutilmalarning ham joriy yil boshida pasayib boruvchi dinamikaga o'tishiga xizmat qildi.

2022 yilning o'tgan davrida kuzatilgan iqtisodiy jarayon va o'zgarishlar makroiqtisodiy rivojlanishning ham asosiy, ham muqobil stsenariysida keltirilgan yo'nalishlarda rivojlandi. Ayni paytda, tashqi iqtisodiy vaziyatda kuzatilayotgan o'zgarishlar ko'proq muqobil stsenariy shartlariga muvofiq kelmoqda. Tashqi xatarlar ta'sirlarini kamaytirish va valyuta bozorida barqarorlikni ta'minlash maqsadida pul-kredit siyosatining qat'iylik darajasi o'zgartirib borilib, milliy valyutadagi aktivlarning nisbatan jozibadorligi saqlab qolindi.

Joriy yil birinchi choragi oxirida boshlangan tashqi iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlar, jahonda inflyatsion jarayonlarning keskin tus olganligi, asosiy savdo-hamkorlarda kuzatilayotgan muqobil vaziyatlar va ichki narxlarga ta'sir etuvchi boshqa omillarni inobatga olib, inflyatsiyaning 5 foizlik maqsadli ko'rsatkich darajasiga 2024 yilning ikkinchi yarmida erishilishi borasida asoslar va kutilmalar yuzaga kelmoqda.

Har qanday kredit siyosatining maqsadi odatda quyidagilardan iborat bo'ladi: uzoq muddatli investitsiyalardan aktsiyadorlarga yuqori daromad kelishini ta'minlash, likvidlikni saqlab turish, tavakkalchilikni diversifikatsiya qilish, siyosat va tadbirlar birligini kafolatlash, qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya qilish, hududning kreditlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish.[1]

Kreditlashning strategik yo'nalishlari bank Kengashi tomonidan belgilanadi va tasdiqlanadi.[2]

Kreditlash bank ishining o'zagi bo'lib, uning sifatiga qarab bankning faoliyati to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. Bunda, asosan, kreditlarni boshqarish jarayonining asosiy ahamiyat kasb etishiga sabab shuki, uning sifati bank ishining samradorligiga bog'liqdir. Iqtisodchilar tomonidan jahon banklarining sinishi (bankrotlikka uchrashi) sabablarini tadqiq qilish shuni ko'rsatayaptiki, asosan, banklarning sinishiga sabab – bank aktivlari sifatining (eng avvalo kreditlarning) pastligidir. Kreditning sifati kreditlash jarayonini boshqarishga bog'liq bo'lib quyidagi asosiy elementlardan tashkil topadi:[3]

- tijorat bankida mukammal ishlab chiqilgan kredit siyosati kreditlashtirish jarayonining mavjudligi;
- kredit portfelini optimal boshqarishning yo'lga qo'yilganligi;
- kreditlarni muntazam nazorat qilishning tashkil qilinganligi;
- bank tizimida ishlaydigan xodimlarning tayyorgarlik darajasi.[4]

“Kredit siyosati” hujjatli kreditlarni boshqarish jarayonining poydevorini tashkil etadi. Tijorat banki tomonidan ishlab chiqilgan va yozma ravishda qayd etilgan “Kredit siyosati” kreditlarni oqilona boshqarishning samarali yo'llaridan hisoblanadi. Ushbu hujjat bankning kreditlashtirish faoliyatining andozalari va parametrlarini belgilab beradi. Ushbu belgilangan standartlar va parametrlardan kredit berish, qarzlarni hujjatlashtirish va boshqarish bo'yicha ma'suliyatli bo'lgan bank xizmatchilari qo'llanma sifatida foydalanishlari lozim. Kredit siyosati bank boshqaruvi a'zolari, qonun chiqaruvchi, strategik qaror qabul qiluvchi shaxslarning xattixarakterini belgilab beradi hamda ichki va tashqi auditorlarga bankda kreditlarni boshqarish darajasining o'tish davrida, moliyaviy bozorlarga davlatning ta'siri kamaygan sharoitda, tijorat banklari ichki siyosatini o'zlari ishlab chiqishni keskin faollashtirishlari lozim.[5]

Avvalo, Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadi sifatida iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta'minlash zarurligi qat'iy belgilab qo'yildi. Shuningdek, tegishli Prezident farmoni va xalqaro tajribadan kelib chiqib, pul-kredit siyosatini inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borish vazifasi yuklatildi.[6]

Inflyatsion targetlash rejimining o'ziga xos xususiyatlari. Ta'kidlash joizki, pul-kredit siyosatini inflyatsion targetlash rejimiga o'tkazish borasidagi sa'y-harakatlar 2017 yildan boshlanib, Markaziy bankning dastlabki qadamlari pul-kredit siyosati yo'nalishida tarkibiy tuzilmalar o'zgarishini amalga oshirish va xodimlar salohiyatini oshirishdan iborat bo'ldi. Xususan, inflyatsion targetlash rejimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri, bu – keng qamrovli makroiqtisodiy tahlil va prognozlar asosida qaror qabul qilish jarayoni bo'lib, ushbu yo'nalishda Xalqaro valyuta jamg'armasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Shveysariya markaziy banki va Koreya banki mutaxassislari ko'magida Markaziy bank xodimlarining tahliliyprognozlash salohiyati oshirib borildi. Ekonometrik modellar natijalari bo'yicha olingan prognozlardan Markaziy bankning kelgusi pul-kredit siyosati, xususan asosiy stavka bo'yicha qarorlar qabul qilishda samarali foydalanilmoqda. O'z navbatida, ushbu rejim

tamoyillarini joriy etishda o'zgartirishlarning ketma-ketligini to'g'ri tanlash maqsadida dastlabki paytlarda xorijiy ekspertlar jalb etildi. Xalqaro valyuta jamg'armasining bir qator texnik ko'mak dasturlari orqali pul-kredit va valyuta operatsiyalari bo'yicha chora-tadbirlar belgilab olindi.[9]

Xususan, Chexiyaning «OG Research» konsalting kompaniyasi «Inflyatsion targetlash rejimiga o'tishning yo'l xaritasi»ni ishlab chiqishda ko'maklashdi.

Shuni ta'kidlash joizki, inflyatsion targetlash rejimida kommunikatsiya siyosatining o'rni muhim ahamiyatga ega. Markaziy bank o'z faoliyatida, shu jumladan pul-kredit siyosati bo'yicha qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta'minlagani holda, tegishli tarkibiy bo'linmalarni tashkil etdi va «kommunikatsion ochiqlik»ni ta'minlashni muhim masalalardan etib belgiladi.

2019 yilda Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Farmonda Markaziy bank 2020 yildan pulkredit siyosati mexanizmlarini inflyatsion targetlash rejimi standartlariga bosqichma-bosqich muvofiqlashtirib borishi belgilangan bo'lib, inflyatsiya uchun oraliq target sifatida 2021 yilda 10 foizdan oshmasligini ta'minlash va doimiy targeti sifatida 2023 yildan uning 5 foizlik darajasiga erishish belgilandi.

Xususan, 2020 yilda inflyatsiya darajasi 11 foizgacha pasaytirilgan bo'lsa, 2021 yil yakunida yillik umumiy inflyatsiya 10 foizni tashkil etib, belgilangan oraliq targetga erishildi.

Inflyatsiyaning 5 foizlik doimiy targeti qamrovli tahlillar, mamlakat makroiqtisodiy holatining prognozlarini, asosiy savdo hamkorlarda shakllangan inflyatsiya darajasi, inflyatsion targetlarni belgilash bo'yicha rivojlanayotgan davlatlar tajribasi asosida belgilandi.

Bunda Markaziy bank inflyatsiya darajasini pasaytirish va uning barqaror past darajasini ta'minlashda mutasaddi vazirlik va idoralar bilan birgalikda choralarni ko'rib boradi. Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi omillar monetar va nomonetar omillarga bo'linib, Markaziy bank pulkredit siyosati instrumentlarini faol qo'llash orqali monetar omillarning inflyatsiyaga ta'sirini minimallashtirib boriladi.

Biroq, pul-kredit siyosatining nomonetar omillarga ta'siri yo'qligi sababli boshqa vazirlik va idoralarning ham o'z vakolati doirasida inflyatsiya omillarini bartaraf etishi va shu orqali yagona umumiy maqsad – mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashi muhim hisoblanadi.

Inflyatsiyani pasaytirish va iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta'minlashda o'zaro muvofiqlashtirilgan soliq-byudjet va pulkredit siyosatlarining yuritilishi ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligining ortishiga xizmat qiladi.

Inflyatsiya bo'yicha targetga erishish pulkredit siyosatining qat'iylashtirilishidan tashqari samarali fiskal siyosat va tarkibiy islohotlarni amalga oshirib borishni ham talab etadi.

O'z navbatida, tarkibiy islohotlar sohasida tartibga solinadigan narxlarni erkinlashtirish jarayonlarini yakunlash, zamonaviy ishlab chiqarish va transport infratuzilmasini yaratish, butun mamlakat hududini uzluksiz energoresurslar bilan ta'minlash, raqobat muhitini yaxshilash va teng ishbilarmonlik imkoniyatlarini yaratish, xususiy investitsiyalar oqimining o'sishi va moliya bozorining rivojlanishi hamda ishlab chiqarish omillari samaradorligini oshirish kabi yo'nalishlarda ta'sirchan choralar ko'rilishi rejalashtirildi.

Inflyatsion targetlash rejimiga o'tishning faol fazasi. E'tirof etish kerakki, 2020 yil boshidan Markaziy bank inflyatsion targetlash rejimiga o'tishning faol fazasiga kirib, dastlab Markaziy bankning asosiy stavkasi va foiz koridori joriy etildi. Sababi, inflyatsion targetlash rejimida

pul-kredit siyosati bo'yicha qarorlarni iqtisodiyotga o'tkazishning asosiy transmission kanali bo'lib foiz kanali hisoblanadi.

2020 yilning fevralb oyidan boshlab banklararo pul bozori foiz stavkalarini samarali tartibga solish va ularning Markaziy bank asosiy stavkasiga yaqin darajada foiz koridori doirasida shakllanishini ta'minlash maqsadida qisqa muddatli pul-kredit operatsiyalari amaliyotga joriy etildi.

Ta'kidlash joizki, 2020 yil mart oyining ikkinchi yarmidan pandemiyaning keng tarqalishi va O'zbekistonda ham karantin choralari joriy etilishi fonida pul-kredit siyosatida ayrim o'zgartirishlarni amalga oshirish zaruriyati yuzaga keldi.

Avvalo, iqtisodiy faollikning pasayishi sharoitida inflyatsiya dinamikasida pasaytiruvchi omillar vazni yuqoriligini inobatga olib, Markaziy bank narxlar barqarorligini ta'minlash bo'yicha maqsadlar doirasidan chiqmagan holda iqtisodiy faollikni qo'llabquvvatlash vazifalaridan kelib chiqib holda, aprely va sentyabr oylarida Markaziy bankning asosiy stavkasi 1 foiz banddan (yillik 16 foizdan 14 foizgacha) pasaytirildi.

Karantin davrida tijorat banklari tomonidan aholi va tadbirkorlik sub'ektlarining kredit to'lovlari muddatlari uzaytirildi va ayni paytda banklar tomonidan mijozlar oldidagi barcha majburiyatlarni to'liq bajarilishi bank tizimidagi likvidlik hajmining pasayishiga ta'sir ko'rsatdi. Yuzaga kelgan sharoitlarni inobatga olib, 2020 yilning aprely oyidan boshlab Markaziy bankning likvidlikni tartibga solish operatsiyalari tijorat banklariga zarur bo'lgan likvidlikni taqdim etishga qaratildi.

Bundan tashqari, pandemiya sharoitida banklarni likvidlik bilan qo'llabquvvatlash hamda ularning joriy sharoitlarga moslashuvchanligini oshirish maqsadida, majburiy zaxiralashning o'rtachalash koeffitsiyenti 2020 yil aprelda 25 foizdan 35 foizgacha va 2020 yil iyun oyida 75 foizgacha oshirildi. Shu orqali jami 2,8 trln. so'mlik likvidlik tijorat banklariga qaytarildi.

Inflyatsion targetlash rejimiga o'tgan aksariyat davlatlarda operatsion maqsad sifatida pul bozoridagi overnayt depozitlar bo'yicha foiz stavkalarni asosiy stavkaga yaqinlashtirish belgilandi.

2019–2021 yillar davomida bank tizimi likvidligini tahlil va prognoz qilishda yangi uslublar joriy qilindi. Umumiy likvidlikka ta'sir etuvchi har bir omilni chuqur o'rganish, ularning kutilayotgan ta'sirini doimiy ma'lumot almashuvi orqali samarali prognoz qilish imkoniyati yaratildi.

Pul-kredit siyosati instrumentlari va ichki valyuta bozoridagi o'zgarishlar. 2021 yilda ham Markaziy bankning operatsion mexanizmi va pul-kredit siyosati instrumentlarini takomillashtirish va inflyatsion targetlash rejimi standartlariga muvofiqlashtirish bo'yicha ishlar faol davom ettirildi.

Xususan, 2021 yildan Markaziy bank va Moliya vazirligi tomonidan muomalaga chiqariladigan obligatsiyalar bo'yicha choraklik grafikni oldindan e'lon qilish amaliyoti yo'lga qo'yildi. Endilikda tijorat banklari muomalaga chiqarilishi rejalashtirilgan davlat qimmatli qog'ozlarining hajmini, muddati va turini oldindan bilishlari hamda likvidlikni boshqarishda e'tiborga olishlari mumkin bo'ldi.

Shuningdek, pul-kredit operatsiyalari o'tkazilish vaqtiga ham tegishli o'zgartirishlar kiritildi. Xususan, auktsionlarni kun boshida o'tkazish va overnayt operatsiyalarni kun davomida (soat 10:00 dan 16:00 gacha) amalga oshirish yo'lga qo'yildi. Bunda, overnayt operatsiyalarning

kun davomida ochiq bo'lishi banklarning likvidlik bo'yicha kutilmalarini muvozanatlashtirib, pul bozori foiz stavkalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Markaziy bank pul-kredit siyosati mexanizmlarini inflyatsion targetlash rejimiga muvofiqlashtirish bo'yicha ishlarni faol davom ettirib kelmoqda. Asosiy maqsad esa, ta'sirchan pul-kredit siyosatini yuritish orqali o'rta muddatli istiqbolda narxlar barqarorligini ta'minlash va inflyatsiya darajasini maqsadli ko'rsatkichga qadar pasaytirishdan iborat. Bunda, albatta pul-kredit siyosatining mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati ham ortib boradi.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2020 – 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида” ги Фармони. ПФ-5992-сон. 12.05.2020 й. <https://lex.uz/docs/4811025>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси № 19 (7521). 2020 йил 25 январь.
3. Ўзбекистон Республикасининг тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида Қонуни. ЎРҚ-578-сон. 2019 йил 1 ноябрь. <https://lex.uz/docs/4575786>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коронавирус пандемияси ва глобал иқтисодий тармоқларга салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5969 сон Фармони. 19 03. 2020 й. <https://lex.uz/docs/4770761>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6079-сонли «Рақамли Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. 05.10.2020 йил. <https://lex.uz/docs/5030957>
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3272-сонли Қарори. 13.09.2017 йил. - <https://lex.uz/docs/3339554>
7. Анохина Е.И., Любовцева Е.Г. Динамика изменений процентных ставок депозитов в условиях укрепления курса рубля // Электронный журнал. Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1; URL: www.scienceeducation.ru/121-19387
8. Любовцева Е.Г., Анохина Е.И. Банкротство физических лиц: предварительные итоги и последствия // Интернет-журнал «Науковедение» Том 9, №1 (2017) <http://naukovedenie.ru/PDF/94EVN117.pdf>
9. Омонов А.А, Қоралиев Т.М “Пул ва банклар” Дарслик. Т.: - “Иқтисод-Молия”, 2019 й. – 461 б.
10. https://uz.wikipedia.org/wiki/Pul-kredit_siyosati.